

Zofia Kawczyńska-Butrym,
Viktoriya Pantyley,
Radostaw Mącik, Olga Smalej

=Wydatki i fundusz 500+ w rodzinnych gospodarstwach domowych uczniów wybranych szkół średnich w województwie lubelskim

**Expenditures and 500+ fund in family households
of students from selected secondary schools in Lubelskie voivodeship**

Wprowadzenie

Gospodarstwo domowe to podstawowa jednostka gospodarująca, której celem jest zaspokojenie wzajemnych i indywidualnych potrzeb jej członków dzięki wspólnemu rozporządzaniu dochodem i podejmowaniu decyzji ekonomicznych. Cele i decyzje ekonomiczne różnią między sobą poszczególne gospodarstwa. Różnice te wynikają m.in. z charakterystyki gospodarstw domowych, w tym ze struktury i liczebności osób w gospodarstwie, wieku członków gospodarstwa i poziomu ich wykształcenia. Wszystkie te cechy mają wpływ nie tylko na dochody i ogólną sytuację materialną, lecz także na zakres odczuwanych potrzeb i dążenie do ich zaspokojenia (Mendryk i in., 2020, s. 63). Jest kwestią oczywistą, że odrębne znaczenie dla ogólnej sytuacji gospodarstwa domowego ma struktura wydatków silnie związana z wspomnianymi potrzebami, z możliwościami ich zaspokajania oraz decyzjami podejmowanymi w tym celu. Ukazuje ona pośrednio, jakie są podstawowe potrzeby członków gospodarstwa domowego oraz sygnalizuje ich preferencje związane z potrzebami aktualnymi i możliwymi do odroczenia w czasie. Jednak znaczącym czynnikiem, o czym wspomniano, są możliwości finansowe, jakimi dysponują jego członkowie.

W ostatnich latach gospodarstwa domowe z dziećmi do 18. roku życia zostały objęte rządowym programem „Rodzina 500+”, którego głównym, deklarowanym celem było wsparcie rodzin w wychowaniu dzieci (Ustawa, 2016),

a celami założonymi były ograniczenie ubóstwa w rodzinach posiadających dzieci i wzrost dzietności. Początkowo programem dofinansowania objęte zostały, niezależnie od ich statusu materialnego, rodziny z co najmniej dwojgiem dzieci, z pominięciem pierwszego dziecka, natomiast już od 2019 r. rozszerzono go na wszystkie dzieci w rodzinie, także na jedynaków. Po pięciu latach funkcjonowania programu okazało się, że „program silnie zaważył na postrzeganiu polityki rodzinnej państwa [...] i przyczynił się do poprawy poziomu życia rodzin w Polsce” (CBOS, 2021, s. 12). Jak się bowiem okazało, skrajne ubóstwo wśród rodzin z dziećmi zmniejszyło się aż o 90% (Błaszczuk, Sawicka, 2018). Zwraca się także uwagę na słabości i brak oczekiwanej skuteczności programu zwłaszcza w zakresie skutków pronatalistycznych (Dziwosz, 2017; Gromada, 2018, s. 236; Dawid, 2018; Krawczyk, 2019). Nie oznacza to zatem pełnej akceptacji społecznej dla programu. Z jednej strony stwierdzono, że aprobata powiązana jest z pravicową orientacją polityczną i poparciem dla PiS oraz jest odwrotnie proporcjonalna do poziomu wykształcenia, wielkości miejsca zamieszkania i odległości zamieszkania respondentów od centrów (Gwiazda, 2017, s. 76), z drugiej – że z latami wzrastają oczekiwania dalszej utrzymania programu i jego kontynuacji w przyszłości (CBOS, 2021, s. 10). Jeszcze w badaniach CBOS z 2016 r. ponad połowa badanych (51%) obawiała się, że przyszły rząd zlikwiduje program (CBOS, 2016, s. 3), lecz już w 2021 r. „w ocenie wielu osób stał się stałym elementem systemu wspierania rodzin w Polsce” (CBOS, 2021, s. 12) i będzie kontynuowany niezależnie od ewentualnych zmian politycznych. Jak można zauważyć, analizy CBOS koncentrują się głównie na ogólnych opiniach o programie zebranych w badaniach ogólnopolskich (Grabowska, 2017). Również dane GUS (2019a) wskazują skalę ograniczenia ubóstwa w Polsce, szczególnie ubóstwa dzieci, w rezultacie dofinansowania rodzin w ramach tego programu. Natomiast obecnie niewiele jest szczegółowych badań, które ukazują znaczenie świadczeń dla poszczególnych rodzin, o różnej liczebności dzieci, zamieszkających w mieście i na wsi, korzystających z programu (Mendryk i in., 2020). Ogólnie też, na co od dawna zwracają uwagę inni autorzy, „okres adolescencji jest powszechnie uważany za czas, w którym nastolatek zaczyna świadomie funkcjonować w świecie gospodarczym” (Webley i in., 2001, cyt. za Trzcińska). Należy więc znać odpowiedź na pytanie, czy młodzież staje się aktywnym uczestnikiem części zachowań ekonomicznych w rodzinnych gospodarstwach domowych oraz czy upodmiotowienie lub ograniczenie decyzyjności młodzieży w obrębie tych zachowań może wiązać się z doświadczeniami programu „Rodzina 500+”. W polskiej literaturze przedmiotu jest dostępnych wiele opracowań na temat wiedzy oraz świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży. Z ostatnich prac na

ten temat należy wyróżnić chociażby publikację M. Marchewskiej i W. Nogaj (2015), a także raport NBP z dnia 16 maja 2019 r. pt. *Diagnoza stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce*, w którym poddano ocenie stan wiedzy i świadomości ekonomicznej młodzieży w kraju, wraz ze wskazaniem czynników go determinujących, oraz rozpoznano preferowane i wykorzystywane przez młodzież źródła wiedzy ekonomicznej (Departament Edukacji i Wydawnictw, 2019). W publikacji J.W. Przybytniowskiego (2017) wskazano na istotność wiedzy ekonomicznej w kreowaniu świadomości i kompetencji młodego pokolenia w Polsce. Z kolei w opracowaniu pt. *Praca-konsumpcja-przedsiębiorczość* (2017), oprócz diagnozy stanu świadomości ekonomicznej młodzieży państw z Grupy Wyszehradzkiej, pokazane zostały miejsce i rola konsumpcji w życiu młodego pokolenia.

1. Cel i problematyka badań

W tej sytuacji wydaje się niezbędne spojrzenie na dodatkowe, nie tylko zakładane przez rząd, efekty wprowadzenia programu „Rodzina 500+” oraz podjęcie próby weryfikacji znaczenia programu w opinii młodzieży korzystającej z tych funduszy. W związku z tym należało poznać opinie o jego wykorzystaniu w gospodarstwach domowych uczniów, o rzeczywistym finansowaniu potrzeb badanej młodzieży (ze środków własnych gospodarstwa i świadczeń programu), jak też określić, czy badani nastolatki mają wpływ na strukturę wydatków w ich rodzinnych gospodarstwach domowych, w tym wydatków z niego finansowanych, a zwłaszcza jak postrzegają kierunki wydatkowania w ich rodzinach świadczeń z programu „Rodzina 500+”. Koresponduje to ze stwierdzeniem, że dotychczas „stosunkowo niewiele badań dotyczących wiedzy i zachowań ekonomicznych poświęcono nastolatkom” (Trzcńska, 2012), natomiast te, które podejmują taką problematykę, wskazują na niski poziom wiedzy ekonomicznej uczniów (Majewski, 2010).

Aby zwiększyć wiedzę na temat aktywności ekonomicznej nastolatków, podjęto badania socjologiczne (Sołoma, 2002; Nowak, 2012), których celem było m.in. rozpoznanie opinii uczniów wybranych szkół średnich na Lubelszczyźnie na temat:

- podejmowania decyzji o wydatkach w ich rodzinnych gospodarstwach domowych,
- rodzaju wydatków w tych gospodarstwach,
- wydatków finansowanych ze świadczeń programu „Rodzina 500+”,
- wpływu uczniów na decyzje dotyczące wydatków z tego programu.

Starano się odpowiedzieć na następujące pytania badawcze: czy młodzież końcowych klas szkół średnich jest podmiotem podejmującym decyzje ekonomiczne w rodzinnych gospodarstwach domowych? Czego one dotyczą? Na co jest, ich zdaniem, przeznaczany fundusz z programu? Dodatkowo badaczy interesowała też kwestia oszczędności w gospodarstwach domowych badanej młodzieży, a szerzej – odpowiedź na pytanie, czy zdaniem młodzieży program „Rodzina 500+” ma wpływ na oszczędzanie w ich rodzinnych gospodarstwach domowych.

2. Metodologia

Badania przeprowadzono wśród uczniów drugich klas szkół średnich z 12 wyselekcjonowanych placówek na terenie województwa lubelskiego. Dobór ten miał charakter wieloetapowy, warstwowo-celowy. Z pełnej listy powiatów wytypowano 6, przy uwzględnieniu ich kryterium dochodowego. Podstawą wyboru były wskaźniki miesięcznego wynagrodzenia brutto przypadającego na osobę w powiecie oraz przeciętnych dochodów gmin w przeliczeniu na mieszkańca. Na tej podstawie wyłoniono po dwa powiaty, uwzględniając najniższe, średnie i najwyższe wartości wskaźników. Z kolei z pełnej listy szkół średnich w tych powiatach wybrano drogą losową po jednym liceum i jednym technikum. Badania w placówkach były przeprowadzone za zgodą Lubelskiego Kuratorium Oświaty i przy akceptacji dyrekcji wylosowanych szkół w związku z prowadzonymi przez UMCS warsztatami edukacyjnymi, realizowanymi w ramach projektu *Budżet osobisty dla początkujących*, sponsorowanego przez NBP.

Badania ankietowe skierowane zostały do uczestników warsztatów. Przeprowadzono je metodą CAWI w lutym i marcu 2021 r., z wykorzystaniem systemu ankietowania Ika zainstalowanego na serwerze uczelni. Mimo że w warsztatach uczestniczyło 380 uczniów wybranych losowo szkół, ankietę nieobligatoryjną całościowo wypełniło 223 z nich. Kwestionariusze te poddano szczegółowej analizie statystycznej przy zastosowaniu pakietu SPSS 26.

3. Charakterystyka badanych

Łącznie ankietę wypełniło 223 uczniów uczestniczących w programie. Zgodnie z deklaracjami miejscem ich stałego zamieszkania w większości była wieś (122 osoby, 55,2%) i małe miasto (47 osób, 21,3%), co łącznie stanowi ponad ¾ badanych (76,5%). Pozostali to mieszkańcy średnich (31, 14%) i dużych miast

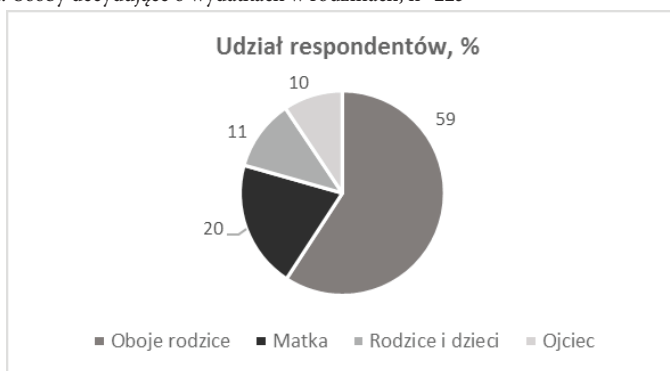
(21, 9,5%) – łącznie 23,5% respondentów. Dane te wskazują, że uczestniczący w ankiecie uczniowie to głównie młodzież mieszkająca na wsi i w małych miastach. Choć badania nie mają charakteru typowo reprezentatywnego, niewątpliwie uzyskane wyniki będą w znacznym stopniu charakteryzowały środowiska wiejskich i małomiasteczkowych gospodarstw domowych wschodniej Lubelszczyzny. Dodatkowo należy podkreślić, że według deklaracji respondentów ich matki mają ogólnie wyższe wykształcenie niż ojcowie. W wykształceniu ojców dominuje średnie zawodowe (43,5%), u matek – wyższe (41,6%), które w przypadku ojców posiada nieco częściej niż co piąty z nich (26,9%).

Większość uczniów, którzy w pełni odpowiedzieli na pytania ankiety online, uczęszcza do liceów ogólnokształcących – 139 (62%), pozostali do techników – 84 (38%). Ogólnie odpowiedzi udzieliło więcej kobiet (146, 65,5%) niż mężczyzn (77, 34,5%), co jest zbliżone do ogólnej struktury uczniów (kobiety w szkołach ogólnokształcących stanowią 62,7%, w technikach 31,09% (GUS, 2019b). Jednocześnie jest to młodzież pochodząca z rodzin pełnych (190, 85,6%) i rzadziej z rodzin niepełnych (32, 14,4%).

4. Zarządzanie wydatkami w gospodarstwach domowych badanych

Jednym z celów badań było rozpoznanie, kto jest głównym podmiotem zarządzającym wydatkami w rodzinnych gospodarstwach domowych uczniów (wykres 1). Według deklaracji badanej młodzieży dominuje rodzicielski model podejmowania decyzji ekonomicznych. W ponad 59% przypadków decydują oboje rodzice, a w co piątej rodzinie, niezależnie od jej struktury – matka (20%). Jednocześnie okazało się, że w 190 rodzinach pełnych (85,6%) ojciec decyduje o wydatkach tylko w 15 z nich, natomiast matka jest osobą decyzyjną niemal dwukrotnie częściej – 27 (12,2%). Jedynie w niewielu rodzinach (11,2%) nastolatkiem, jak wynika z badań, są włączeni przez rodziców w te ustalenia, co wstępnie wskazywałoby na znaczne ich wykluczenie z decyzji ekonomicznych w zakresie wydatków rodzinnego gospodarstwa domowego.

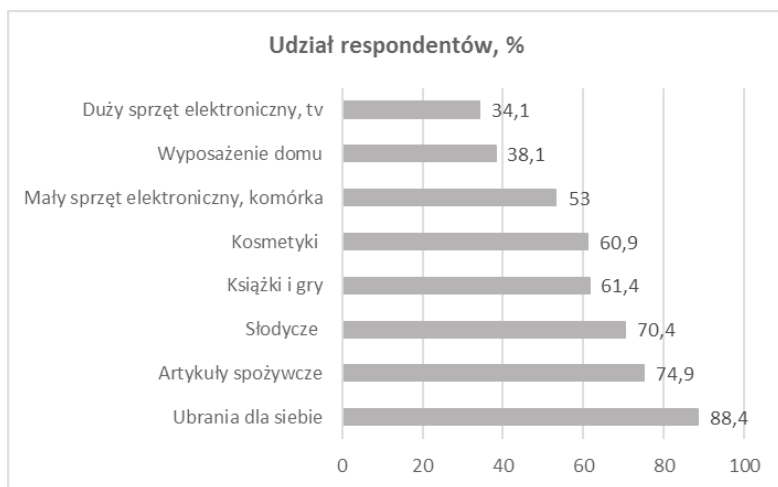
Wykres 1. Osoby decydujące o wydatkach w rodzinach, n=223

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Uzupełnieniem tego były odpowiedzi na dodatkowe pytanie sondujące ekonomiczną aktywność decyzyjną uczniów (wykres 2). Młodzież została poproszona o odpowiedź, na jakie zakupy w rodzinnym gospodarstwie domowym ma wpływ. Mimo uznania dominującego rodzicielskiego modelu podejmowania decyzji ekonomicznych uczestniczący w ankiecie uczniowie zadeklarowali bardzo duży lub duży wpływ na konkretne wydatki realizowane w gospodarstwie domowym. Wyniki przedstawiono na wykresie – w analizie uwzględniono tylko te wskazania, w których respondenci deklarowali, że ich wpływ na konkretne zakupy jest bardzo duży i duży.

Wykres 2. Deklarowany przez respondentów bardzo duży i duży wpływ na zakupy w gospodarstwie domowym według rodzajów produktów, n=223

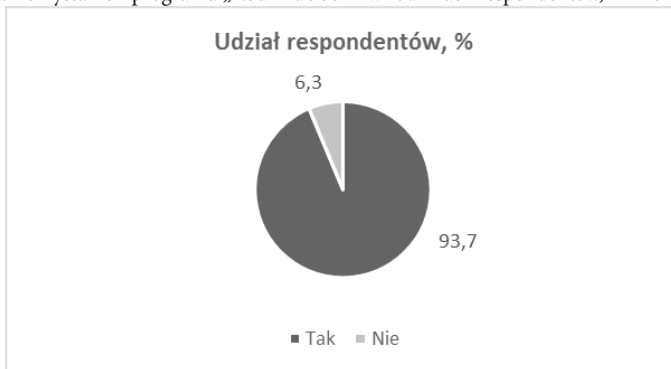
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Z wymienionych w ankiecie 8 rodzajów zakupów w 6 z nich zadeklarowała swoje decyzje ponad połowa uczestniczących w badaniach. Jest interesujące, że najczęściej ich udział i wpływ na zakupy dotyczył podstawowych potrzeb własnych (głównie ubrania), a następnie potrzeb rodziny (artykuły spożywcze). Ogólnie, co najmniej ponad połowa uczniów zadeklarowała swój wpływ także na większość pozostałych wydatków, w tym na zakup słodczy i kosmetyków, a także na zakup małego sprzętu elektronicznego. Również częściej niż co trzeci uczeń uznał, że ma wpływ na wydatki związane z wyposażeniem domu oraz z zakupem dużego sprzętu elektronicznego, komputera i TV. Zakres tych deklaracji pozwala wnioskować, że choć ostateczne decyzje o rozporządzaniu wydatkami należą do obojga lub jednego z rodziców, to dorastająca młodzież nie czuje się z nich wykluczona. Dzięki temu odnotowuje się wpływ rodziców na ekonomiczną wiedzę ich dzieci. Nawiązuje to do wyników badań, w których stwierdzono, że „na tle innych krajów młodzi Polacy radzą sobie całkiem nieźle z finansami (zajmując czwarte miejsce wśród państw OECD), a wiedzę o finansach czerpią najczęściej od rodziców (94 proc. wszystkich badanych uczniów)” (Młodzi, 2020).

5. Korzystanie ze środków oraz zarządzanie finansami z programu „Rodzina 500+”

Przyjęto założenie, że program „Rodzina 500+” zmienił strukturę wydatków w rodzinach, które z niego korzystają, dlatego interesujące było, czy wszystkie gospodarstwa domowe badanych uczniów uzyskują świadczenia z programu (wykres 3).

Wykres 3. Korzystanie z programu „Rodzina 500+” w rodzinach respondentów, n=223

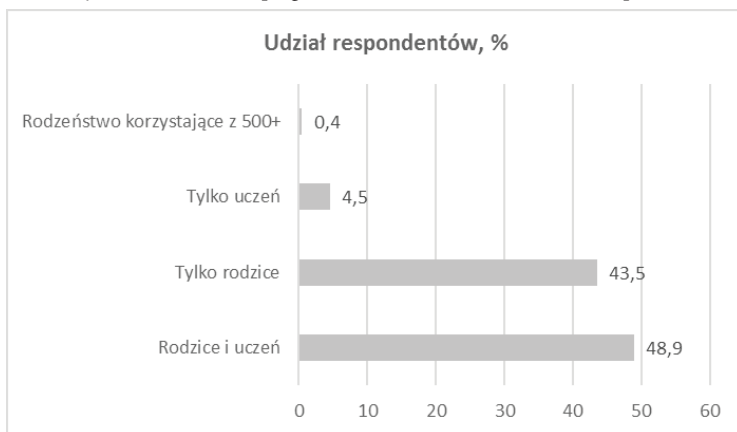

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Odpowiedzi uczniów wskazały, że niemal wszystkie rodzinne gospodarstwa domowe uczniów korzystają z tych świadczeń (93,7%), tylko w 14 z nich (6,3%) zadeklarowano ich brak. Jednocześnie starano się ustalić, czy obejmują one lub wcześniej obejmowały wszystkich badanych uczniów. Okazało się, że w czasie prowadzonych badań świadczenia uzyskiwało 56,8% respondentów, natomiast 17% wcześniej korzystało z programu „Rodzina 500+” i niemal tyle samo (16,1%) w ogóle ich nie uzyskiwało. Być może brak korzystania z funduszu dotyczył okresu, w którym pierwsze dziecko w rodzinie lub dziecko jedyne nie było nim objęte, w związku z tym część uczniów biorących udział w badaniach faktycznie nie korzystała ze świadczeń i nie odpowiedziała na niektóre pytania szczegółowe. Można też w inny sposób interpretować uzyskane wyniki, bowiem część respondentów mogła uznać, że choć rodzina korzysta ze świadczeń programu rządowego, to jednak oni bezpośrednio z nich nie.

Większość uczniów zadeklarowała, że gospodarstwa domowe, których są członkami, uzyskują świadczenia (214, 96%) mające sprzyjać wychowaniu i rozwojowi dziecka, było dodatkowo interesujące, kto w ich rodzinach zarządza konkretnie tymi świadczeniami, a także czy nastolatkomie mają świadomość własnego udziału w podejmowaniu decyzji (wykres 4).

Wykres 4. Zarządzanie funduszem z programu „Rodzina 500+” w rodzinach respondentów, n=223

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Uzyskane odpowiedzi potwierdziły przyjęte założenie, że wprowadzenie świadczeń z programu „Rodzina 500+” zmieniło nieco układ decyzyjny w rodzinach. Okazało się bowiem, że uczniowie biorący udział w badaniach zdecydowanie częściej niż w przypadku innych decyzji ekonomicznych w ich rodzinnych

gospodarstwach domowych uczestniczą w podejmowaniu decyzji o charakterze ekonomicznym. Częściej decyzje przeznaczenia świadczeń podejmowane są wspólnie z rodzicami (48,9%), co pozwala na naukę aktywności ekonomicznej, zwłaszcza nastolatków. Jednak w wielu sytuacjach decyzje te nadal podejmują tylko rodzice (43,5%), co z kolei wydaje się zgodne z założeniem programu, który trafia do rodzin w celu ich wsparcia, wychowania i rozwoju dzieci, a nie bezpośrednio do dzieci. Tylko nieliczni uczniowie uczestniczący w badaniach (4,5%), a będący tuż przed ukończeniem 18. roku życia, mają przekonanie o samodzielnie podejmowanych decyzjach i przeznaczeniu programu zgodnie z ich własnymi potrzebami.

Na tym tle interesowało badaczy, na co – zdaniem badanych uczniów – wydatkowane są w ich rodzinnych gospodarstwach domowych fundusze pochodzące bezpośrednio z programu „Rodzina 500+”. Uzyskane odpowiedzi analizowano zarówno według liczby wskazań, jak i w odniesieniu do odsetka odpowiadającego ogółowi wydatków (tabela 1).

Tabela 1. Wydatkowanie środków z programu „Rodzina 500+” w rodzinach respondentów, n=223

Rodzaj wydatków	Liczebność wskazań	% wskazań	% wszystkich wydatków
Edukacja dzieci	133	62,1	22,4
Odzież, obuwie	101	47,2	17,0
Żywność	98	45,8	16,5
Oszczędności	71	33,2	12,0
Rozrywka	53	24,8	8,9
Opłaty	49	22,9	8,2
Wypoczynek rodziny	34	15,9	5,7
Inne wydatki	19	8,9	3,2
Splata kredytu	19	8,9	3,2
Inwestycje	17	7,9	2,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Uzyskane odpowiedzi wskazały trzy główne kategorie wydatków z programu „Rodzina 500+”: finansowanie edukacji dzieci (62,1%), zakup odzieży i obuwia (47,2%) oraz żywności (45,8%). Relatywnie często (33,2%), bo co trzeci respondent, wymieniano także oszczędzanie pieniędzy pozyskiwanych z programu, a tylko sporadycznie wydatki na inwestycje (7,9%). Ze względu na liczebność wskazań na kolejnych pozycjach znalazły się koszty ponoszone na rozrywkę (24,8%) i wypoczynek rodziny (15,9%). Dodatkowo można zwrócić uwagę na fakt, że młodzi ludzie dostrzegali w ich rodzinnych gospodarstwach domowych wykorzystywanie funduszy z funduszu na spłaty stałych obciążeń – opłat i kredy-

tów (łącznie 31,8% wskazań). Przedstawiona struktura wydatkowania środków z programu „Rodzina 500+” podkreśla relatywnie wysoką częstotliwość wydatków na odzież, obuwie i żywność, a także finansowanie z niego podstawowych opłat i spłaty kredytów. Może to sugerować, że rodziny uczniów opłacają edukację swoich dzieci, jednak częściej przeznaczają te środki na wzmocnienie standardu codziennego życia niż rozrywkę i wypoczynek.

Odrębną kwestią była analiza opinii uczniów na temat struktury wydatków skierowanych bezpośrednio na nich, a finansowanych z programu „Rodzina 500+” przez ich rodzinne gospodarstwa domowe (tabela 2).

Tabela 2. Rodzaj wydatków z programu „Rodzina 500+” na uczniów uczestniczących w badaniach, n=223

Rodzaj wydatków	Liczebność wskazań	% wskazań	% wszystkich wydatków
Tv, Internet, telefon	148	68,5	20,5
Ubrania, obuwie	148	68,5	20,5
Kosmetyki	126	58,3	17,5
Rozrywka	119	55,1	16,5
Korepetycje	55	25,5	7,6
Kosmetyki	126	58,3	17,5
Zajęcia pozalekcyjne	42	19,4	5,8
Wakacje, ferie	23	10,6	3,2
Inne wydatki	22	10,2	3,1
Użytki	19	8,8	2,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Najczęściej wymieniano dwa rodzaje wydatków (po 68,5% wskazań): były to zakupy ubrań i obuwia oraz opłaty związane z Internetem i łącznością telefoniczną. Drugi rodzaj kosztów, jak należy oczekiwać, był w dużym stopniu związany z aktywnością wirtualną, a głównie z faktem, że niemal przez cały rok szkolny w związku z COVID-19 lekcje były prowadzone online i każdy uczeń miał obowiązek w nich uczestniczyć, czyli musiał mieć dostęp do Internetu i odpowiedni sprzęt. Kolejne pozycje w wydatkach adresowanych do młodzieży szkolnej zajęły kosmetyki (58,3%) i rozrywka (55,1%), co należy uznać za osobiste potrzeby nastolatków, finansowane ze świadczeń programu, podnoszące komfort i samopoczucie w kontaktach rówieśniczych.

Natomiast, jeśli wyodrębnimy zakresy wydatków skoncentrowanych na przygotowaniu i wsparciu kapitału intelektualnego młodzieży, to należy podkreślić, że zgodnie z uzyskanymi wynikami z badań obejmują one korepetycje (25,5% wskazań), zajęcia pozaszkolne (19,4%) oraz kursy przedmaturalne (8,8%).

Z kolei analizując wszystkie wydatki jako 100%, wówczas można szacować, że na ubrania i obuwanie nastolatków oraz na Internet i telefon badane rodziny przeznaczają łącznie 41% wszystkich wskazywanych opłat. Natomiast na bezpośrednie działania związane ze wsparciem ich nauki szkolnej – korepetycje, zajęcia pozaszkolne i kursy przedmaturalne rodziny przeznaczają łącznie 17% wszystkich uwzględnionych w badaniu wydatków. Należy pamiętać, że blisko co trzeci uczeń pochodzi w rodziny wielodzietnej (z co najmniej 3 dzieci, 32,2%), a licząc też uczestniczących w badaniach to gospodarstwa z dziećmi w wieku szkolnym, niezależnie od ich wieku. Dlatego skala i charakter wydatków przedstawia rodzaj konsumpcji i potrzeb występujących w gospodarstwach domowych uczniów drugich klas szkół średnich.

5.1. Dyskusja wyników

Okazuje się, że możliwość wpływu na decyzje oraz świadomość skierowania wydatków na potrzeby młodego człowieka nie są dla niego bez znaczenia. Wskazują na to ostatnie badania, z których wynika, że „spersonalizowana relacja daje odbiorcy poczucie wagi i satysfakcji – «to dla mnie» – co jest ważnym czynnikiem podnoszącym poczucie wartości i pozycji społecznej” (Młodzi, 2020, s. 77). Wyniki prowadzonych przez nas badań podkreślają wyższe upodmiotowienie uczniów w decyzjach wydatkowania funduszy z programu „Rodzina 500+” niż wskazywały na to badania CBOS z 2016 r. W analizach CBOS to albo rodzice (52%), albo matka (42%) podejmowali decyzje odnośnie do przeznaczenia tych środków. Natomiast w naszych badaniach tylko rodzice rzadziej podejmują decyzje o wydatkach z tego funduszu (43,5%), a dodatkowo odpowiedzi wskazują na włączenie uczniów w proces decyzyjny przez 54% respondentów (rodzice i uczniów 49% oraz tylko uczniów lub rodzeństwo korzystające ze świadczeń – 5%). Z kolei badania ogólnopolskie wskazywały, że tylko w 3% rodzin decyzje podejmowali rodzice i dzieci (CBOS, 2016).

Jest jeszcze jedna kwestia, na którą należy zwrócić uwagę. W badaniach prowadzonych wśród kobiet korzystających z programu „Rodzina 500+” pojawiła się informacja o konfliktach między rodzicami a nastolatką, „która robi awantury, trudno jej odmówić kupowania czegokolwiek, bo od razu powołuje się na jej pieniądze z 500 plus” (Mendryk i in., 2020, s. 123). Zatem włączenie nastolatków w jakąś formę upodmiotowienia może zapobiegać pojawieniu się konfliktów między rodzicami a dość roszczeniową postawą niektórych nastolatków, którzy uważają, że pieniądze z programu są adresowane tylko do nich.

Jednocześnie należy pamiętać, że nasze badania obejmowały rodzinne gospodarstwa domowe uczniów zamieszkujących głównie na wsiach i w małych miastach na Lubelszczyźnie. Być może w analizowanych rodzinach z małych miejscowości, zlokalizowanych dalej od centrów, można obserwować sytuację bardziej partnerskiego modelu kontaktów rodzice – nastoletnie dzieci na temat wydatkowania funduszy z programu „Rodzina 500+” niż w większych ośrodkach miejskich. Z drugiej strony, możemy mieć do czynienia ze zmianami postaw rodziców, w większym stopniu bardziej podmiotowo traktujących nastolatków w wyniku doświadczeń zdobytych w czasie pięciu lat trwania programu. Jednak weryfikacja różnych interpretacji uzyskanych przez nas wyników wymaga bardziej pogłębionych analiz.

5.2. Struktura wydatków

Kwestia wydatków związanych z nastoletnimi dziećmi w gospodarstwach domowych okazuje się dość złożona, ponieważ dotyczy wielu obszarów niezbędnych dla ich codziennego życia i rozwoju. W literaturze wymieniane są wydatki na: ubranie, edukację szkolną i pozaszkolną, opłaty związane z telefonem, komputerem i rozrywkę (Budżet dla nastolatka). Złożoność wydatków łączy się dodatkowo z dwojakim rodzajem trudności oszacowania, „ile dokładnie kosztuje rodziców edukacja dziecka”. Z jednej strony dlatego, że

w Polsce dane o nakładach gospodarstw domowych na edukację dzieci dostępne są w bardzo ograniczonym zakresie. Z drugiej strony, ponieważ przypisanie nakładów na kształcenie konkretnej osobie jest trudne, jeśli w gospodarstwie domowym kształci się więcej niż jedna osoba, a część nakładów ponoszonych jest wspólnie na zaspokojenie ich potrzeb edukacyjnych (Wydatki, 2021).

Mimo zasygnalizowanych trudności podejmowane są inicjatywy badawcze tej problematyki. Badania prowadzone kilka lat temu na temat struktury wydatków uczniów przedostatniej klasy szkoły ponadgimnazjalnej wykazały, że najczęściej kupują jedzenie i napoje (63%), „natomiast drugie i trzecie miejsce na liście wydatków zajmują ubrania i kosmetyki. [...] Kolejne miejsce zajmują wydatki na kulturę i rozrywkę – kino, teatr, koncerty. Warto także zwrócić uwagę, że z wiekiem znacznie wzrasta udział wydatków na restauracje, kawiarnie, puby” (Konsorcjum, 2014). Nasze badania prowadzone w okresie pandemii (luty-marzec 2021) i ograniczeń w branży restauracyjnej wykazały, że zmniejszyły się głównie

wydatki na kulturę i rozrywkę i zupełnie brak było poprzednich „wydatków na restauracje, kawiarnie, puby”. Natomiast nie uległa zmianie kategoria wydatków na jedzenie, ubrania i kosmetyki. I jak się okazało, zarówno w cytowanych, jak i w naszych badaniach, kolejność częstotliwości wskazywanych wydatków była zbliżona.

5.3. Oszczędności

Prowadzone w Unii Europejskiej badania wskazują, że Polacy w porównaniu z innymi krajami członkowskimi wykazują niską skłonność oszczędzania. Również nie zaobserwowano, by program „Rodzina 500+” wpłynął na poprawę tej sytuacji (Mendryk i in., 2020, s. 59). Potwierdziły to również informacje dotyczące wprowadzenia tzw. obligacji rodzinnych. Dane te wykazały, że fundusz nie miał znaczącego wpływu na wzrost oszczędności w gospodarstwach domowych, a sprzedaż obligacji rodzinnych „pomimo dynamicznego wzrostu nie osiągnęła nawet 1% wartości sprzedaży obligacji oszczędnościowych ogółem” (Mendryk i in., 2020, s. 73).

Jednak w opiniach badanej młodzieży część środków z tego programu jest przeznaczana na oszczędności (33,2%), rzadziej na finansowanie inwestycji (7,9%). Tego rodzaju działania potwierdzają także badania innych autorów (Mendryk i in., 2020), z których wynika, że lepiej sytuowani respondenci deklarowali nawet całość funduszu przeznaczanego na oszczędności: „Pieniądze uzyskane z 500+ powiększają oszczędności, które w przyszłości prawdopodobnie zostaną przeznaczone na potrzeby dziecka, np. utrzymanie w czasie studiów, mieszkanie” (Mendryk i in., 2020, s. 104).

Zakończenie

Przedstawione badania wykonane na próbie badawczej 223 respondentów, zamieszkałych głównie na obszarach wiejskich i małych miast w słabo zurbanizowanym województwie lubelskim, wykazały potrzebę przeprowadzania szerszych badań w kierunku diagnozy sytuacji w dużych miastach, a także w innych regionach Polski. Niezbędne wydaje się w przyszłości rozszerzenie badań w celu rozpoznania struktury wydatkowania pieniędzy z programu „Rodzina 500+” przez gospodarstwa domowe z młodszymi dziećmi, gdyż – jak wskazują na to badania przeprowadzone w różnych częściach świata – właśnie inwestowanie w potencjał populacji dziecięcej jest najbardziej efektywnym

środkiem kształtowania wysokiego poziomu kapitału ludzkiego i społecznego ludności w wieku dorosłym (Pantyley, 2018).

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci, Dz. U. z 2016 r. poz. 195.

Literatura

Błaszczuk, A., Sawicka, J. (2018). Wpływ programu 500 plus na ewolucję demograficzną polskiego społeczeństwa. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 4, 7–25.

Boni, M. (red.). (2021). *Młodzi 2020 – w poszukiwaniu tożsamości. Raport*. Warszawa: Fundacja Batorego.

CBOS. (2016). *Program Rodzina 500 plus jako element systemu wspierania rodzin i dzieciństwa*, Komunikat z badań, 25. Pobrano z https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_025_16.PDF (20.11.2021).

CBOS. (2021). *Program Rodzina 500 plus po pięciu latach funkcjonowania. Komunikat z badań*, 29. Pobrano z https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_029_21.PDF (20.11.2021).

Cekier, R., Swadźba, U., Żak, M. (red.). (2017). *Praca-konsumpcja-przedsiębiorczość. Świadomość ekonomiczna młodego pokolenia*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.

Czereszewska, A. (2017). *Budżet dla nastolatka, jak go ustalić*. Pobrano z <https://generali-investments.pl/contents/display-article/klient-indywidualny/budzet-dla-nastolatka-jak-go-ustalic> (20.11.2021).

Dawid, E. (2018). Bierność zawodowa a program Rodzina 500+: analiza sytuacji na rynku pracy. *Zarządzanie i Edukacja*, 120, 49–69.

Departament Edukacji i Wydawnictw NBP, (2019). *Diagnoza stanu wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce*.

Dziwosz, E. (2017). Minusy programu Rodzina 500+. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie*, 104, 209–216.

Grabowska, M., Omyła-Rudzka, M., Roguska, B. (2017). Rodzina plus. Sytuacja polskich rodzin i oceny polityki prorodzinnej. *CBOS Opinie i Diagnozy*, 37. Warszawa.

Gromada, A. (2018). Czemu służy program rodzina 500 plus? Analiza celów polityki publicznej i polityki partyjnej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 80(3), 231–244.

GUS. (2019a). *Sytuacja gospodarstw domowych w 2018 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*. Informacje sygnałowe, Warszawa.

- GUS. (2019b), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019*. Warszawa–Gdańsk: Urząd Statystyczny.
- Gwiazda, M. (2017). Kryzys dzieciności i polityka prorodzinna państwa, w: M. Grabowska, M. Omyła-Rudzka, B. Roguska (red.), *Rodzina plus. Sytuacja polskich rodzin i oceny polityki prorodzinnej* (s. 66–77). Warszawa: CBOS.
- Konsorcjum Fundacji Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” i Grupy IQS dla Departamentu Edukacji i Wydawnictw NBP. (2014, listopad). *Aktywność finansowa dzieci i młodzieży w Polsce. Wyniki badania ilościowego*. Warszawa. Pobrano z https://d-pt.ppstatic.pl/k/r/1/ef/5a/56fc2f7cb207d_z.pdf?1467784925 (20.11.2021).
- Krawczyk, M. (2019). Świadczenie 500+ jako element polityki prorodzinnej i demograficznej państwa. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Ekonomicznego w Siedlcach. Seria Administracja i Zarządzanie*, 47, 57–62.
- Majewski, B. (2010). Badanie świadomości i podstaw wiedzy ekonomicznej wśród uczestników programów edukacyjnych skierowanych do najmłodszych. *E-mentor*, 2 (34). Pobrano z <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/34/id/730> (20.11.2021).
- Marchewska, M., Nogaj, W. (2015). Nauka ekonomii oczami nastolatków – wyniki szóstej edycji badania świadomości i dojrzałości ekonomicznej dzieci i młodzieży, *E-mentor*, 4(61), 13–31.
- Mendryk, I., Kawczyńska-Butrym, Z., Oleszko-Kurzyna, B., Galbarczyk, T. (2020). *Gospodarstwa domowe z 500+ w procesie rozwoju kapitału ludzkiego. Wybrane problemy ekonomiczne i socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Młodzi Polacy radzą sobie z finansami*. (2020). *Filary Biznesu*. Pobrano z <https://filary-biznesu.pl/mlodzi-polacy-radza-sobie-z-finansami/a4813> (20.11.2021).
- Nowak, S. (2012). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pantley, V. (2018). *Potencjał populacji dziecięcej, jego determinanty i modele – casus Ukrainy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Paczka, E. (2020). Zmiana zachowań rynkowych pokolenia Z. *Ekonomia – Wrocław Economic Review*, 26(1), 21–34.
- Przybytniowski, J.W. (2017). Wiedza ekonomiczna a świadomość i kompetencje młodego pokolenia. *Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie*, 11(1–4), 33–44.
- Sołoma, Ł. (2002). *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Trzcińska, A. (2012). *Socjalizacja ekonomiczna i cechy indywidualne jako determinanty postaw oraz zachowań oszczędnościowych młodzieży* (rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski). Pobrano z <http://depotuw.ceon.pl> (20.11.2021).

Webley, P., Burgone, C., Lea, S., Yang, B. (2011). *The Economic Psychology of Everyday Life*. Hove: Psychology Press.

Wydatki edukacyjne gospodarstw domowych. (b.d.). Pobrano z <http://eduentuzjasci.pl/becker/110-badanie/474-wydatki-edukacyjne-gospodarstw-domowych-i-ich-uwarunkowania.html> (20.11.2021).

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena struktury wydatków oraz wykorzystania funduszu 500+ w rodzinnych gospodarstwach domowych uczniów II klas wybranych szkół średnich, ogólnokształcących i techników w województwie lubelskim. Badanie przeprowadzono za pomocą metody CAWI, na podstawie losowej próby badawczej 223 uczniów w wieku 17–18 lat. Stwierdzono, iż w gospodarstwach domowych uczniów dominuje rodzicielski model podejmowania decyzji ekonomicznych, jednak uczniowie deklarowali bardzo duży i duży wpływ na konkretne wydatki realizowane w rodzinach, zwłaszcza w przypadku podstawowych potrzeb własnych. Wprowadzenie świadczeń z programu „Rodzina 500+” zmieniło nieco układ decyzyjny w rodzinach na rzecz większej aktywizacji uczniów. W badaniu wyróżniono trzy główne kategorie wydatków gospodarstw domowych z tego programu: finansowanie edukacji dzieci, zakup odzieży i obuwia oraz żywności. W opinii badanej młodzieży część środków z programu 500+ jest przeznaczana na oszczędności (33,2%), rzadziej na finansowanie inwestycji (7,9%).

SŁOWA KLUCZOWE: młodzież, wydatki w gospodarstwach domowych, fundusz 500 plus.

Summary

The objective of the article is the assessment of the structure of expenditures and use of 500+ fund in family households of second grade students from selected general education and vocational secondary schools in the Lublin Voivodeship. The survey was conducted by means of the CAWI method, based on a random research sample of 223 students aged 17–18. The survey showed that households of the students are dominated by the parental model of economic decision making, but the students declared a very strong and strong own influence on particular expenditures incurred in their families, especially in the case of basic personal needs. The introduction of benefits in the scope of Rodzina 500+ programme somewhat changed the decision-making pattern in the families towards greater activation of the students. The study designated three primary categories of expenditures of households from the programme: financing children's education, purchase of clothing and footwear, and purchase of food. In the opinion of the surveyed youth, part of the resources from programme 500+ is allocated for savings (33.2%), more seldom for financing investments (7.9%).

KEYWORDS: youth, expenditures in households, 500 plus fund.

Noty o autorach

Zofia Kawczyńska-Butrym – prof. dr hab., Instytut Socjologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; socjolog, autorka 10 monografii oraz redaktorka i współautorka kolejnych 19 pozycji zwartych, laureatka 5 nagród ministerialnych i wielu rektorskich, kierownik 7 grantów, w tym 2 międzynarodowych, ostatnio współpracuje z Wydziałem Ekonomicznym UMCS; e-mail: zofkaw@wp.pl; ORCID: 0000-0001-7073-5772.

Viktoriya Pantyley – dr hab., Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; główne obszary działalności naukowej: geografia medyczna, socjologia medycyny, geografia dzieci w krajach Europy Środkowo-Wschodniej; e-mail: viktoriya.pantyley@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-7340-292X.

Radosław Mącik – dr hab., Instytut Nauk o Zarządzaniu i Jakości, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; główne obszary działalności naukowej: badania rynku i zachowań konsumenckich; e-mail: radoslaw.macik@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-4093-2924.

Olga Smalej – dr, Wydział Ekonomiczny, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; główne obszary działalności naukowej: zjawiska zachowań młodych konsumentów na rynku, intencjonalna bezdietność, sektor kreatywny gospodarki; e-mail: olga.smalej@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-6230-059X.

